

УДК: 930.1:303.446.4

Ю. Ю. Куценко

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М.П. ДРАГОМАНОВА: ОБРАЗ ІСТОРИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена огляду оцінок просвітницької діяльності видатного українського історика та суспільно-політичного діяча другої половини XIX ст. – Михайла Петровича Драгоманова в українській історичній науці. Аналізуються джерела та виділяються етапи дослідження проблеми в українській історичній науці.

Ключові слова: українська історіографія, М.П. Драгоманов, історіографічний образ, просвітництво, європейська культура.

Політичні процеси, які відбуваються в сучасній українській державі, свідчать про переорієнтацію певної частини населення в напрямку відносин з Європою. Європейський вектор зовнішньої політики фігурує в програмах політичних партій, а перспективи подальшого зближення України та Європи викликають досить бурхливу, як позитивну, так і негативну, реакцію в українському суспільстві. Утім, не лише політична, але й культурна інтеграція є предметом жвавих дискусій.

Українська історична наука не стоїть осторонь суспільно-політичного життя. Процеси, що протікають в сучасній українській історіографії, є досить показовими. Так, збільшується кількість історичних досліджень пов'язаних з вивченням проблем всесвітньої історії, відбувається активна інтеграція українських істориків у світовий інтелектуальний простір. Окрім цього, історики намагаються по-новому осмислити взаємодію української та європейської цивілізацій, виявити раніше не помічені фактори, що вплинули на формування української культури.

Постать і творчий спадок Михайла Драгоманова (1841-1895) традиційно викликають значний інтерес українських дослідників. Проте, відомий історик, фольклорист, полеміст та суспільно-політичний діяч з широким колом наукових зацікавлень є одночасно знайомим і невідомим для дослідників української історіографії. Такий стан речей зумовлений низкою чинників: нескладеною залишається повна бібліографія праць М. Драгоманова; існує усталене коло робіт історика, які піддаються аналізу та критиці; багато аспектів його наукової і суспільної діяльності залишаються поза увагою вчених. Одним з недостатньо висвітлених аспектів є просвітницька діяльність Михайла Петровича та її оцінка в історіографії. Необхідність реконструкції цілісного образу М. Драгоманова, створеного в українській історіографії, та об'єктивна оцінка творчого доробку історика визначають актуальність обраної теми.

На сьогодні не існує жодного спеціального дослідження, яке було б присвячене огляду історіографічних оцінок просвітницької діяльності М. Драгоманова в контексті загальноєвропейського просвітницького руху. Отже, завданням даної статті є систематизація та аналіз існуючих в драгоманознавчих студіях поглядів на сутність і значення цього вектору суспільно-політичної діяльності вченого.

Джерелами для реконструкції розуміння М. Драгомановим важливості студювання європейської літератури та прилучення до європейських цінностей є його публіцистичні твори: "Шевченко, українофіли і соціалізм" (1879 р.), "Чудацькі думки про українську національну справу" (1891 р.) та полеміка з Б. Грінченком, в "Листах на Наддніпрянську Україну" (1892-1893 рр.) [1-3]. Чимало зауважень про значущість просвітництва в широкому розумінні міститься в листуванні історика з небогою Лесею Українкою, учнями (М. Павликом, І. Франком) та ін.

Підвалини майбутньої історіографічної оцінки просвітницької діяльності Михайла Петровича були закладені ним самим в "Автобіографії" та автобіографічній повісті "Два вчителі". Аналіз цих автобіографічних творів свідчить про закладання основ "європейськості" майбутнього історика вже в підлітковому віці. В цьому процесі можна виокремити кілька етапів. Перший – полтавський. Під час навчання на майбутнього історика вплинули кілька особистостей – вчитель латини, який приділяв більше уваги літературі замість граматики; вчитель історії, який не лише заглиблювався в сутність історичних подій та явищ, але й закликав до самоосвіти, вивчення іноземних мов й ознайомлення з оригінальною зарубіжною літературою. До того ж юнака оточували однодумці, з якими він читав Ф. Шлоссера, Ф. Гізо, В. Прескота, Джілліса.

Другий – київський. У залученні до європейських наукових здобутків багато дало йому навчання в Київському університеті, в якому завдяки попечителю М. Пирогову була допущена майже європейська академічна свобода. Не останню роль в наблизненні М. Драгоманова до кращих здобутків європейської інтелектуальної скарбниці зіграли його антикознавчі студії доєміграційного періоду [4, с.115-119; 5]. Такими були початкові етапи формування у свідомості М. Драгоманова стійкого переконання в необхідності поширення здобутків європейської науки серед широкого українського загалу задля його подальшого майбутнього.

Третій – галицький. Найбільш суперечливий в практичній реалізації його поглядів. Знайомство М. Драгоманова з Галичиною та Закарпаттям відбулося 1875 р., після трирічного відрядження в Європу (1870-1873 рр.), під час його перебування тут на канікулах. Пізніше, в „Автобіографії” історик зазначив, що не дивлячись на свою близькість до Європи, переважна більшість навіть освічених галицьких інтелігентів не знає ані європейської літератури, ані новітніх європейських суспільно-політичних ідей. Утім, у порівнянні з

віденською зустріччю 1871 р. спостерігається еволюція в поглядах галичан, але вони ще не стали європейцями [4, с.126-128].

Подібною до Галичини ситуація була і серед київської радикальної молоді. М. Драгоманова вразила величезна відсталість молодих людей від європейських інтелектуальних здобутків, незнання іноземних мов і, як результат, неможливість безпосереднього прилучення до європейської культури в широкому її розумінні. В цей час відбувається остаточне утвердження драгоманівської думки про те, що "...саме європеїзм, або космополітизм...являється найкращою підвалиною для українських стремлень..." [4, с.129]. Саме ця думка та її практична реалізація у вигляді пропаганди М. Драгомановим європейської та російської культур стала основою для історіографічних оцінок просвітницької діяльності історика.

В суто історіографічному вивченні просвітницької діяльності М. Драгоманова можна виділити три етапи: дореволюційний, радянський і сучасний. Їх визначення ґрунтується на змінах політичної кон'юнктури в українських землях, яка в свою чергу позначилася і на розвитку історичної науки.

В дореволюційний період не проводилося спеціальних досліджень просвітницької роботи М. Драгоманова. Проте, відбувається складання двох основних історіографічних традицій висвітлення постаті та діяльності історика в сучасній українській історіографії.

Перша традиція була сформована найближчим учнем діяча Михайлом Павликом. Він став засновником галузі „драгоманознавства” в українській історіографії, започаткувавши як збирання наукової, публіцистичної та епістолярної спадщини свого наставника, так і систематичне її вивчення. Здебільшого в своїх розвідках про М. Драгоманова М. Павлик зупинявся на аналізі і, що основне, захисті суспільно-політичних поглядів історика та тих практичних кроків, які робив М. Драгоманов для їх втілення в життя. Ще однією рисою робіт Михайла Павлика було те, що він починає відразу з галицького періоду діяльності М. Драгоманова. Напевно, М. Павлик вважав це загальновідомими фактами, які не вимагають коментарів. Галицька ж діяльність наставника була дуже суперечливою і тому їй, на його думку, потрібні пояснення близької до вченого людини.

Розгляд цього етапу життя М. Драгоманова міститься в двох розвідках М. Павлика: „Пам'яті М. Драгоманова” та „М. Драгоманов і його роля в розвою України”. За змістом ці роботи майже ідентичні і являють собою публікацію промови М. Павлика на зібранні з приводу 6-ої річниці з дня смерті М. Драгоманова. В своїй оцінці галицького періоду просвітницької діяльності свого наставника М. Павлик ґрунтується на особистому спілкуванні з ним, листуванні з галицькими діячами та деяких його публіцистичних роботах. Автор виділяє два напрямки просвітницької праці М. Драгоманова, за які він піддавався нищівній критиці. Перший – критика М. Драгомановим Т. Шевченка. М. Павлик відмічає, що дослідник критикує недосконалу форму його творів та тенденційність їх змісту. Замість чітких програмних ідей про майбутнє України – вузький націоналізм та „...навмисно дуреньковатий хлопізм зі „свою мудрістю” [6, с.1-6]. Розвиток літератури, корисної для громадянина, можна забезпечити лише вивченням і засвоєнням форм та ідей прогресивної європейської або російської літератури. Шлях від російської через європейську до прогресивної української літератури є не тільки реальним, але єдино можливим, зважаючи на тодішній стан українського письменства [6, с.6-9].

Друга – політична концепція М. Драгоманова. М. Павлик не вважає за шкodu українській справі ті думки свого наставника, в яких взірцем державного устрою була швейцарська конфедерація, необхідність побудови соціальної політики в державі на зразок європейських країн, відділення церкви від держави. Застосування цих порад, на думку М. Павлика, повинно вивести українські землі на якісно новий рівень суспільно-політичного життя [7, с.9-20].

На противагу позитивній історіографічній традиції, закладеній М. Павликом, в дореволюційній історіографії виникла й інша – критична. Її фундатором вважають І. Франка, який традиційно зараховується до кола учнів М. Драгоманова. Згадки про просвітницьку діяльність містяться в статті „Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова”. Саме на неї, передусім, посилаються ті дослідники, які в цілому негативно оцінюють як особу, так і наукову та політичну спадщину історика. І. Франко не став піддавати аналізу основи європейського спрямування М. Драгоманова. Обґрунтовуючи своє нейтральне ставлення до проблем, поставлених в роботах М. Павлика, він зазначив наступне: творчість Т. Шевченка та її значення не могли бути оцінені М. Драгомановим об'єктивно, тому що до кінця життя залишилися для нього закритими; мішанина прогресивних європейських теорій зі специфічним російським „хлопофільством”, які склали основу драгоманівського світогляду, не стали цілісною й чіткою концепцією; займаючись етнографічними студіями, він мав досить вузьке розуміння поняття „народ”, що не дозволило йому поставити справу національного розвитку на достатньо міцну основу; М. Драгоманов був далеко не першим у розумінні та пропагуванні необхідності культурного і політичного зближення східного слов'янства з Європою, до нього це робили Герцен, декабристи та ін. [8, с.227-235]. Отже, діяльність М. Драгоманова була, беззаперечно, дуже потрібною. Проте, не потрібно з неї робити якогось фетиша, а відзначити також властиві їй хиби, бо це нашкодить в першу чергу самим „драгоманознавцям” [8, с.240].

Серед інших драгоманознавчих студій дореволюційного періоду зустрічаємо лише дві оцінки галицького періоду діяльності вченого. Так, М. Лозинський в невеликому узагальнюючому дослідженні про М. Драгоманова, стверджує, що його найбільше значення для Галичини в тому, що він „прорубав для неї вікно в Європу”. Це є сутність та найповніша характеристика, яку можна дати його діяльності [9, с.18]. Культурний аспект просвітницької праці вченого згадано в розвідці А. Хатченка [10, с.19].

Перехідною ланкою від дореволюційного до радянського періодів стала стаття Д. Овсянико-Куликовського „М.П. Драгоманов”. Особливістю цієї розвідки є те, що автор намагався виявити психологічні основи „європеїзму” вченого. Зокрема, він зазначає, що М. Драгоманова психологічно притягував романський захід. Психологічно він являв собою тип “російського європейця”. Тому, в 1875 р., ставши перед вибором – північні університети або Європа – науковець обрав еміграцію. Вважаючи, що почуття ностальгії було для нього абсолютно чужим, автор протирічить іншим дослідженням еміграційного періоду життя історика, в яких підкреслюється протилежне [11, с.55].

В радянській історіографії також не проводилося спеціальних досліджень європейської просвітницької діяльності М. Драгоманова. В драгоманознавчих студіях піддаються оцінці лише загальні погляди історика на необхідність європеїзації української спільноти або його практична робота в Галичині. Переважна більшість оглядів припадає на 1925-1930 рр. Напевно, це пов'язано політикою “українізації” та певною лібералізацією суспільно-політичного й культурного життя України, і поверненням з еміграції М. Грушевського, який позитивно оцінюючи ідеї та діяльність Михайла Петровича, досить активно їх висвітлював в історичній періодиці. Саме тому більшість статей цього етапу з'являються в редактованих М. Грушевським виданнях. Серед дослідників, які зверталися до просвітництва М. Драгоманова були О. Дорошкевич, М. Возняк, К. Копержинський, П. Тучапський, Є. Кирилук, І. Гревс. Спільною рисою всіх цих розвідок є увага лише до культурницького аспекту драгоманівського просвітництва та його думок з приводу перспектив подальшого розвитку української літератури. В цілому, оцінка ідей М. Драгоманова є позитивною, а аргументація є подібною до аргументації М. Павлика. Певне виключення становить стаття Є. Кирилюка, в якій він, передусім, зупиняється на літературній стороні праць історика та окремо виділяє західноєвропейські впливи на методологію етнографічних робіт М. Драгоманова (Кун, Грім, Тайлор, Мюллер та інш.) [12; 13, с.59-63; 14, с.118-122; 15, с.92-93; 16, с.257; 17, с.30-34].

Наступним етапом був період 1966-1987 рр. 1966 р., з нагоди 125-ої річниці з дня народження М. Драгоманова, побачила світ ціла низка студій в яких висвітлювалися різні аспекти наукової та суспільно-політичної діяльності вченого. Серед них можна виділити розвідку С. Злупко. В ній на основі листування М. Драгоманова з діячами галицького радикального руху (М. Павликом, І. Франком, М. Бучинським, В. Навроцьким, О. Терлецьким) намагається простежити не лише культурницький, але й світоглядний вплив вченого на галицьку радикальну молодь. Оцінюючи цей вплив цілком позитивно, автор відзначає, що найбільшою заслугою М. Драгоманова було подолання відстані між західними та наддніпрянськими українськими землями [18].

Серед критичних нарисів є аналіз історичних студій М. Драгоманова Л. Мельника. Не виділяючи основи і реалізацію просвітницької роботи вченого автор оцінив її негативно. Аргументом стало фактично обов'язкове для драгоманознавчих студій в радянській історіографії посилання на роботи В. Леніна „Критичні замітки з національного питання” і „Гонителі земства і Аннібали лібералізму”. Для підтвердження негативної оцінки автор наводить аргументи, подібні аргументам І. Франка, а в підсумку зазначає, що історичний розвиток підтвердив правильність ленінського визначення [19].

Окремо потрібно розглянути діаспорну історіографію. Її особливістю є майже повна відсутність детального аналізу просвітницької діяльності М. Драгоманова, натомість подається її загальна оцінка. Так, можна виділити дві групи розвідок: дослідження в яких автори позитивно оцінюють подвижницьку працю М. Драгоманова на ниві просвітництва української інтелігенції, в рамках загальної історіографічної традиції, закладеної М. Павликом [20, с.80; 21, с.18; 22, с.68-76]. Осібною є невелика робота І. Свенціцького, який в якості аргументів на захист М. Драгоманова подає його галицьке листування [23]; праці, в яких прослідковується вплив історіографічної традиції, заснованої І. Франком. Тут думки та діяльність М. Драгоманова вважаються найбільшим лихом для українських земель як в культурному, так і в політичному відношенні [24, с.263; 25, с.153-158].

В сучасній українській історіографії спостерігається тенденція до нового осмислення просвітницької праці Михайла Петровича. М. Попович розглядає її на фоні розвитку європейського позитивізму [26], а В. Ставнюк прослідковує вплив антикознавчої спадщини історика на формування драгоманівської ідеї про зв'язок української та європейської історії [27]. В оцінці цієї розвідки у вітчизняній історіографії підкреслено, що найбільш цінним в даній роботі є її визначена актуальність: здобуття Україною незалежності, пошук нових світоглядних орієнтирів, теза про «європейскість» України, а значить і необхідність звернення до античної спадщини [28, с.271].

Безумовно прогресивною для української історичної науки є стаття О. Скакун „Федералізм Михайла Драгоманова”. Дослідниця намагається не лише проаналізувати погляди вченого на сутність поняття „федералізм” та зробити огляд його політичної концепції державних перетворень в Російській імперії, але, насамперед, прослідкувати західноєвропейський вплив на формування політичної доктрини М. Драгоманова та провести аналіз понятійного апарату вченого з точки зору юридичної науки [29].

В сучасній українській історіографії єдиною спеціальною розвідкою європейського просвітництва М. Драгоманова є стаття Р. Іванченко „Драгоманов: Україна і Європа”. Відома дослідниця життєвого та творчого шляху українського історика, авторка великої кількості монографій і статей з цієї тематики, поставила перед собою завдання об'єктивного висвітлення цього суперечливого аспекту діяльності Михайла Петровича. В статті, на основі наведених цитат, Р. Іванченко підкреслила, що завдання своєї просвітницької праці М. Драгоманов бачив у відновленні втраченого, внаслідок входження українських земель до складу Московського царства, зв'язку України з Європою. Пропагуючи досягнення європейської та

прогресивної російської науки та літератури, він прагнув не знищення національної та політичної ідентичності українців, а й їхнього інтелектуального піднесення на європейський рівень. Розриваючи вузькі рамки українського національного відродження кінця XVIII-XIX ст., він хотів, щоб Україна довела Європі (й Росії), що її претензії на гідне місце в європейській сім'ї мають під собою міцне підґрунтя [30].

Отже, потрібно зазначити, що образ М. Драгоманова в українській історіографії не є цілісним. В дореволюційний період відбувалося лише первинне накопичення фактичного історіографічного матеріалу, тому не проводилося комплексного висвітлення діяльності вченого в рамках просвітницького руху. Важливою особливістю цього періоду стало складання історіографічних традицій і початковий етап міфологізації особи та діяльності М. Драгоманова. В радянській історіографії також не ставилося завдання реконструкції образу Михайла Петровича. Як результат – висвітлення лише одного культурницького аспекту в рамках більш загальної проблеми. Діаспорні дослідження переважно мають не наукове, а публіцистичне спрямування, а авторів більше цікавить емоційне наповнення, ніж наукова аргументація своїх оцінок. Загальна риса радянських та діаспорних дослідів – дія кліше Драгоманова-просвітителя, започатковані М. Павликом та І. Франком. Спроби більш ґрунтовного і всебічного аналізу просвітницької роботи вченого, розпочаті в сучасній українській історіографії, потребують подальшого заглиблення в наукову, публіцистичну спадщину М. Драгоманова, пошуку невідомих студій та листування історика, ще не введених у науковий обіг. Це дозволить віднайти нові, ще не висвітлені дослідниками, аспекти просвітницької теорії вченого та уточнити усталені в українській історіографії погляди на дану проблему.

Джерела та література

1. Драгоманов М. Шевченко, українофіли і соціалізм / М. Драгоманов // Драгоманов М. Вибране – К., 1991. – С.327-429.
2. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // Драгоманов М. Вибране. – К., 1991. – С.461-558.
3. Драгоманов М., Грінченко Б. Діалоги про українську національну справу / М. Драгоманов, Грінченко Б. – К., 1994. – 286 с.
4. Драгоманов М. Автобіографія / М. Драгоманов // Самі про себе: Автобіографії видатних українців XIX-го ст. / Ред. Ю. Луцького. – Нью-Йорк, 1989. – С.115-145.
5. Драгоманов М. Два вчителі / М. Драгоманов // Драгоманов М. Вибране. – К., 1991. – С.575-604.
6. Павлик М. М. Драгоманов і його роля в розвою України / М. Павлик. – Львів: з “Друкарні Уділової”, 1907. – 91 с.
7. Павлик М. Памяти М. Драгоманова / М. Павлик. – Чернівці, 1902. – 44 с.
8. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова / І. Франко // Літературно-науковий вісник. – 1906. – Т. XXXV. – Кн.8. – С.226-240.
9. Лозинський М. М. Драгоманов / М. Лозинський // Вільний Сьвіт. Видане Української Вільнодумної Федерації. – Вінніпег, 1907. – Ч.І. – С.4-18.
10. Хатченко А. Драгомановъ и вопрос о самостоятельной украинской культуръ. (Къ годовщинъ смерти) / А. Хатченко // Украинская жизнь. – 1912. – №6. – С.10-35.
11. Овсянко-Куликовський Д. М.П. Драгоманов / Д. Овсянко-Куликовський // Наше минуле. – 1918. – №2. – С.50-57.
12. Гревс И.М. М.П. Драгоманов о Тургеневе / И.М. Гревс // Былое. – 1925. – №3. – С.113-130.
13. Дорошкевич О. Драгоманов в українській критиці / О. Дорошкевич // Життя і революція. – 1926. – №2-3. – С.57-68.
14. Тучапський П.Л. Національні погляди Драгоманова / П.Л. Тучапський // Україна. – 1926. – №2-3. – С.114-124.
15. Копержинський К. Громадсько-політична тактика М. Драгоманова у 60-х і в першій половині 70-х рр. / К. Копержинський // Україна. – 1930. – №1-2. – С.64-96.
16. Возняк М. Драгоманов у відновленій “Правді” / М. Возняк // АН УРСР. Записки Українського Наукового товариства в Києві “За сто літ”. – 1930. – Т.38. – Кн.6. – С.229-330.
17. Кирилук Є. До питання про літературну методологію М. Драгоманова / Є. Кирилук // Літературний Архів. – 1930. – Кн.І-ІІ. – С.25-38.
18. Злупко С.М. М.П. Драгоманов і розвиток прогресивної суспільно-економічної думки в Галичині / С.М. Злупко // Український історичний журнал. – 1966. – №9. – С.59-71.
19. Мельник Л.Г. Торжество історичної правди / Л.Г. Мельник. – К., 1987. – 136 с.
20. Томашівський С. Драгоманов і Галичане / С. Томашівський // Політика. – 1925. – Ч.5-6. – С.78-84.
21. Ріпецький С. М. Драгоманов в опінії визначних українських громадян / С. Ріпецький. – Нью-Йорк, Дітройт, 1967. – 43 с.
22. Рубчак Б. Героїзм малих діл. Ситуація української літератури навколо 1878 року / Б. Рубчак // Сучасність. – 1979. – Ч.3 (219). – С.61-90.
23. Свенціцький І. Драгоманов і Галичане / І. Свенціцький. – Львів, 1922. – 15 с.
24. Д.Д. Драгоманів і ми / Д.Д. // Літературно-науковий вісник. – 1923. – Т.79. –Кн.3. – С.260-267.
25. Мухін М. Драгоманов без маски / М. Мухін // Визвольний шлях. – 1962. – №2. – С.151–160.
26. Попович М. Драгоманов і ми / М. Попович // Наука і суспільство. – 1991. – №8. – С.12-15.
27. Ставнюк В.В. Роль античних студій у формуванні історико-філософських поглядів М. Драгоманова / В.В. Ставнюк // Український історичний журнал. – 1998. – №6. – С.46-54.
28. Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія за ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004. – 406 с.
29. Скакун О.Ф. Федералізм М. Драгоманова / О.Ф. Скакун // Вісник АН УРСР. – 1991. – №9. – С.74-91.
30. Іванченко Р. Драгоманов: Україна і Європа / Р. Іванченко // Вісник АН України. – 1993. – №4. – С.30-36.

Куценко Ю. Ю. Просветительская деятельность М.П. Драгоманова: образ ученого в украинской историографии

Статья посвящена историографическому обзору оценок просветительской деятельности известного украинского историка и общественно-политического деятеля второй половины XIX века – Михаила Петровича Драгоманова, которые присутствуют в украинской исторической науке. Поддаются анализу источники просветительства украинского ученого, а также выделяются этапы его историографического изучения.

Ключевые слова: украинская историография, М.П. Драгоманов, историографический образ, просветительство, европейская культура.

Kucenko Yu. Yu. Educational activities of M.P. Dragomanov: the image of the historian in the Ukrainian historiography

The article is devoted to the historiographical review of assessments and educational activities of prominent Ukrainian historian and political figure of the second half of the XIX century – Mikhail Dragomanov present in Ukrainian historical science. Sources of enlightenment Ukrainian scientist and distinguished stages of its study of historiography have analyzed.

Key words: Ukrainian historiography, M.P. Dragomanov, historiographical image, education, European culture.

УДК: 303.446.4:94(497.2)“18”

С. І. Пачев

ІСТОРИОГРАФІЯ МІГРАЦІЇ БОЛГАРСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ 60-Х РР. ХІХ СТ.

Стаття присвячена історіографічному аналізу статей і монографій українських та зарубіжних істориків, які вивчали міграцію болгарського населення на півдні України в 60-і рр. ХІХ ст. Зроблено висновок про те, що нині дозріла необхідність створення узагальнюючої монографії з даного питання.

Ключові слова: історіографія, болгаристика, міграції

Проблема, що розглядається у статті, є частиною загальної проблеми історії формування етнічного складу населення України та окремих її регіонів. Її актуальність визначається поліетнічним складом населення нашої країни і необхідністю вироблення виваженої етнонаціональної політики, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях (що особливо важливо для такого багатонаціонального регіону, як Північне Приазов'я). Міграції болгар на початку 60-х рр. ХІХ ст. стали важливим фактором становлення сучасного етнічного обличчя краю, що робило її актуальною для історичної болгаристики. На даному етапі назріла потреба вивчення історіографії проблеми.

Історіографія міграції болгар до Північного Приазов'я на початку 60-х років ХІХ ст. знайшла відображення у дисертації В. Міхеєвої [1], а також в історіографічних розділах монографій та дисертацій, присвячених історії болгарської діаспори України і Молдови. Серед них можна назвати працю автора даної статті [2], а також праці В. Туркова [3], О. Белової [4], С. Дойнова [5].

Однак в останнє десятиліття з'явилися нові праці, автори яких на основі залучення нових джерел досліджують історію переселення болгар до Північного Приазов'я на початку 60-х років ХІХ ст. Тому ми ставимо завдання переосмислення наукового доробку вітчизняної та зарубіжної історіографії проблеми з урахуванням нових публікацій. У цьому полягає і наукова новизна пропонованої статті. Об'єктом дослідження є наукові надбання сучасних українських і зарубіжних істориків з названої проблеми, а предметом – їхні проблемно-тематичні пріоритети.

Перші статті про переселення болгар до Таврійської губернії у 1861-1862 рр. були надруковані в "Журналі міністерства державного майна" у декількох номерах за 1862-1863 рр. Статті вийшли без підпису і мали назву "Переселение славян из Турции и Молдавии в Таврическую губернию в 1861 году"[6] та "Заселение Новороссийского края в 1862 году" [7].

У редакційних примітках було зазначено, що статті підготовлені на основі звітів, наданих міністру державного майна чиновниками, що завідували здійсненням переселення болгар у 1861 р. та 1862 р., відповідно, дійсного статського радника П.М. Стремоухова та дійсного статського радника О.Ф. Гюне. Зокрема, текст другої статті майже співпадає із оригіналом звіту О.Ф. Гюне, що зберігається у Російському державному історичному архіві [8].

Ці статті, безсумнівно, є історичним джерелом, але їх появу можна також розглядати і як історіографічний факт. У всякому разі, повнота і достовірність викладеної у них інформації на тривалий час задовольнила дослідників. Автори звітів не лише повідомляють факти, а й намагаються визначити причини переселення болгар і повернення відінців, аналізують деякі історико-правові питання. Звіти не позбавлені певної суб'єктивності. Так, О.Ф. Гюне намагається довести, що повернення більшості відінців на батьківщину було викликано лише розчаруванням болгар запропонованими ділянками, а вплив такого важливого фактора, як погана організація всього переселення, автор залишив поза увагою [7, с.227].